

Vincas Basanavičiaus 150-osioms gimimo metinėms

Suvalkietiškas sandoris tautosakos labui

GRAŽINA KADŽYTĖ

Vincas Basanavičius
(LLTI BF, inv. nr. 128/apl. 24)

Basanavičius gimė 1861 m. rugpjūčio 1 d. Ožkabaliuose, ūkininkų Jurgio (Juro) ir Marės Birštoniūtės Basanavičių šeimoje. Kaip tą gimimą savo autobiografijoje yra paminėjęs vyresnysis brolis Jonas?

Ji [motina – G. K.] buvo labai malonaus būdo, šneki, meili, simpatinga moteriškė. Kiek vaikų turėjo, nepamenu gerai, žinau tik, jog kada gimė 1861 m. mano brolis Vincas, aš dar buvau vienintelis ir vyriausias jos sūnus, kurį ji labai buvo įpratusi lepinti ir mylėti. Kada sužinojau apie brolio gimimą, baisiai žliumbiau, manydamas, kad dabar motina mane jau taip neglamonės, kaip pirm to kad būdavo. Būta ir kitų vaikų, kurie mažį išmirę. Atsimenu vieną iš jų – seserį Marutę, kuri gruodžio 26 d. 1869 m., man Kalėdomis iš

Lietuvos radijo etnokultūrinės viktorinos metu (š. m. lapkričio 26 d.) buvo suformuluotas klausimas: „Ką galėtumėte papasakoti apie žmogų, pavarde Basanavičius, gimusį prieš 150 metų?“ Pirmieji suskubusieji paskambinti klausytojai iš karto ėmėsi taisyti, jų manymu, padarytą klaidą: Jonas Basanavičius gimęs prieš 160 metų. Patikslinimas, jog kalbama tikrai ne apie Joną Basanavičių, kuriam laikui visus išmušė iš vėžių. Gal koks pusbrolis? O gal dėdė? Ilgokai spėliota, kol pagaliau buvo „atrastas“ tikras brolis Vincas, jaunesnis dešimčia metų. Atrastas pasitelkus internetą, kuris šių žinių „pasėmė“ iš mūsų mokslininkų gražiai kuriamo portalo www.arudai.lt. Taigi dabar jau daugelis žinome, kad Vincas

gimnazijos namon sugrįžus, pasimirė. Buvo tai mergaitė jau kokių 6 metų, neišpasakytai daili, kaip koks angelėlis su išmintingomis mėlynomis akelėmis, geltonplaukė, labai, be galo meili. Mirė, rodos, džiova. Padarė jai iš baltų lentų rakštelį: ant antvožo aš nupiešiau kryžių, o gale galvos – akverelės spalvomis puikų rožių vainiką su raide M viduryje. Žmonės šermenyse susirinkę stebėjosi, kad jos taip rakštelis papuošta (p. 9).

Iš pateiktos ištraukos matome natūralius ir amžinus brolių ir seserų tarpusavio nevienodo palankumo psichologinius aspektus. Brolių santykis jau nuo pat pradžių apribotas amžiaus skirtumo ir tam tikros konkurencijos dėl motinos meilės. Dėl kita ko – nebuvo pagrindo. Vyriausias brolis jau leidžiamas į mokslius, tikintis kunigo, jaunyliui skirta būti ūkio palaikytoju, vėliau – šeimininku, tėviškės sergėtoju.

Kol jaunylis išgyvena vaikystės atradimus ir rūpesčius, pirmąjį savo gyvenimo dešimtmetį, vyriausias brolis spėja nusivilti nelaiminga pirmąja meile, baigti gimnaziją sidabro medaliu, atsisakyti kunigystės siekių ir, vargais negalais perkalbėjęs tėvus, iškelti į Maskvos universitetą. Nors ir nuvilta, kad neteks turėti savo kunigo, šeima vis dėlto rėmė studentą, varžydama savo kasdienes reikmes. Apie tai Vincas yra vėliau ne kartą priminęs broliui laiškuose, savo ruožtu, prašydamas paramos. Brolis kunigas ano, devynioliktojo, šimtmečio sampratoje buvo kur kas svarbesnė figūra nei šiaip jau gerbtini mokytojai, medikai ar pan., kaip yra aprašęs Mikalojus Katkus *Balanos gadyneje*:

Sakydavo, kad vienas brolis kunigas, tai visi kiti broliai laisvi nuo rekrūtų. Atvažiavo kunigas, pasišnekėjo su staršina – ir daugiau nieko nereikia (p. 106).

Tuo tarpu Basanavičių šeimos gyvenime – tas jau neįmanoma. Sulaukęs 21 metų Vincas šaukiamas į karinę tarnybą, nors tėvas jau miręs (1879 m.), ir jis likęs vienintelis vyras namuose, ūkio šeimininkas. Tačiau yra vyresnysis brolis. Nesvarbu, kad toli, užsienyje, bet jo dalis tebėra neatskirta – tai padaryta buvo kur kas vėliau, 1902 metais, vaikų labui, kaip kompensacija už renkamas pasakas. Nenorėdamas liūdinti motinos, Jonas imasi žygių broliui vaduoti nuo karinės tarnybos, be didesnės širdperšos aprašydamas tą nepavykusį bandymą savo autobiografijoje:

Tuo tarpu artinosi laikas mano broliui Vincui stoti į superviziją Vilkaviškyje; jam turint kitą – mane – brolį, grasino pavojus patekti į kariuomenę. Todėliai dar rugpjūčio 11/23 raštu buvau kreipiašis į d-rą Chlebinskį, Vilkaviškio pavieto gydytoją, prašydamas jo pagalbos šiame reikale, bet nieko nebuvo galima padaryti, todėl aš asmeniškai pasiryžau važiuoti jį gelbėti. <...> Kadangi lapkričio 8/20 d. pasikalbant su dr. Chlebinskiu ir

pavieta viršininku Svičiovu paaikėjo, jog brolio nė koku būdu negalima esą paliuosuoti, nes kaip jis, taip ir aš tuomet sveiki buvova, tai liko tik burto traukimo laimei pasiduoti; Vincas, stojęs supervizijon, ištraukė savo nelaimėi žemą numerį, pateko rusų kariuomenėn ir buvo net į Helsingforsą nugabentas, paskui į Revelį, iš kur, trumpą laiką tarnavęs, pasiliosavo. Tokiu būdu nieko gero neištaisęs lapkričio 14/26 d. iš Ožkabilių su reikalu Kaunan išvažiavau ir iš ten sugrįžęs Bartninkuose pas A. Gelgaudą, valsčiaus vaitą apsigyvenau iki gruodžio 5/17 d. (p. 41).

Toks „vadavimas“, suprantama, nesustiprino brolių tarpusavio palankumo, juolab kad tarnyba kariuomenėje pakirto Vinco sveikatą, išryškino tikriausiai iš motinos paveldėtą polinkį į tuberkuliozę, pripratino prie alkoholio ir kitų neteiktinų dalykų, kurie vėliau kariuomenėje atitarnavusiam šauniam *tėvainiui* – ūkio paveldėtoji – yra sukėlę nemažai problemų, materialinių sunkumų. Kol buvo gyva motina, glaudesnio ryšio tarp brolių nepastebėta, nors vyresniojo brolio autoriteto šešėlis, kaip kartkartėmis būna, tam tikrais ženklais įsispaudė jaunesniojo gyvenime – Vincas vedė Oną, Jono neišsipildžiusios meilės Uršulės Milančiūtės seserį. Po motinos mirties (1890 m.) likęs pats vienas tvarkytis ūkyje, gausėjančios šeimos – dviejų sūnų ir dviejų dukrų – tėvas, jau perkopęs per trisdešimtį metų, Vincas suvokia, jog kaip reikiant neperėmęs iš tėvo ūkininkavimo patirties (o ar buvo kada paaugliui iki 17 metų?), todėl be vyresnio brolio paramos „išeisiąs ubagai“. 1894 07 08 Vincas rašo broliui, skųsdamasis prastu derliumi ir kitais rūpesčiais, ieškodamas galimybių pasimatyti bent už sienos, Karaliaučiuje, kur Suvalkijos ūkininkams patekti anuomet nebuvo labai sunku. Tuo tarpu brolis pasiūlo kitą bendravimo ir bendradarbiavimo variantą: Vincas užrašinėsiąs pasakas, tvarkingai, pagal nurodymus jas perrašinėsiąs, atrinkinėsiąs pagal pageidaujama tematiką ir pluoštais siuntinėsiąs Jonui, Šis jas įvertinęs sumokėsiąs, kiek priklausys už darbą. Taip prasideda suvalkietiška kietas ir itin vaisingas abiejų Basanavičių bendradarbiavimo tautosakos labui metas. Jį būtų galima iliustruoti kad ir tokia ištrauka iš Vinco laiško:

Pasaku jau piar 100 turu surinkios ir surinksu da daugiau kad tik būt už jais užmokesnis bo asz turu jr szwentom dienom raszinetie jr miego nutrauktie, o rodos kai gautas koks skatikas až jos toj akvatniau ajtu raszit. Jai bus giaros taj brangeu užmokesu, tai jus patio žodžej, o ka asz galu žinot kokios jum bus giaros, man kokia papasakojo tokia užraszau (1895 01 28).

Iš pateikto teksto aišku, jog Vincas pasakų užrašinėsimą vertina tiktai kaip realią galimybę papildomai užsidirbti. Tai anaiptol nėra lengva – ūkininkui atsi-traukti nuo nepabaigiamų kasdieninių darbų, ištaikyti valandėles, kai ir jo galimi

pateikėjai turėtų laiko, tikrai yra keblu. Juolab prie plunksnos ne itin pratintai rankai sudėtinga tinkamai užrašyti tekstus, o paskui dar juos gražiai, pagal spaudos reikalavimus perrašyti:

Pasaku jau turu užrašios – 170, o mįslių 134, o ju užrašysiu ne tik du šimtu kad tik gau su kam pasakoti, tai užrašysiu ir daugiau, tik tiek kad jus man liepiati kažna ant atskiriaus lapo paraszitie, tai teks man jos piaraszit (1897 05 24).

Vadovaudamasis brolio nurodymais, skatinamas vilties tokiu būdu pataisyti savo šeimos materialinę padėtį, Vincas labai uoliai besidarbuodamas Ožkabalių ir Bartninkų apylinkėse užrašė apie 700 pasakojamosios tautosakos kūrinių. Dauguma jo užrašytos tautosakos buvo paskelbta rinkiniuose *Lietuviškos pasakos* (d. 1, 1898), *Iš gyvenimo vėlių bei velnių* (1903), *Lietuviškos pasakos įvairios* (d. 3–4, 1905). Šitais leidiniais, ypač pirmąja knyga, Vincas džiaugėsi, didžiavosi, iš jos, beje, mokėsi, kaip toliau užrašinėti tekstus. Apie tai ne kartą kalbama brolių laiškuose. Kokie nelengvi darbdavio ir darbininko santykiai, gali iliustruoti toks improvizuotas laiškų dialogas:

Žinok ir tai: aš nesveikas, dirbt negaliu ir negaliu, nors ir norėčiau, mėtyt pinigus ant niekų, kad paskui baduotie netektų – ant tavo pagalbos aš nepasitikiu. Ant šito – 1904/5 – meto aš tau daugiau kaip šimtą rublių duotie negaliu ir juos duosiu tik tada, kai atsiųsdysi 200 pasakų. Jei nenori pasakų rinkt ir ką pelnyt – nė skatiko negausi. Niekados neklausinėk ar rinkt ar ne pasakas: aš tau ne kartą sakiau – rink, rink ir rink, paraginimo nelaukdamas: jei ne aš, tai kas kitas jais atspausdins (J. B.; 1904 11 10; pabraukta autoriaus – G. K.).

Anąsyk rašiau, kad jau baigiu antrą šimtą rašyt, o dabar jau turu dikčiai – per du šimtu, o gal iki Velykų da surinksu. Jau čia iš mano vieno pasakų bus gera knyga. Iš daugumo yr visokių, ale daugiausia puikios pasakos, ne gėda bus klausyt. O dabar jums noru pranešt mano nuomonę. Man jau tos pasakos nereikalingos, aš jau jas noru atiduot jum. O man reikalingas tik pelnas už dviejų metų mano darbą ir rūpestį (V. B.; 1905 03 20).

Laiškuose kalbama apie paskutinį Vinco pasakų rankraštinių rinkinį (291 tekstas), baigtą pildyti 1906 metais. Jis gyviems broliams esant jau nebuvo išleistas. Padėtas į Lietuvių mokslo draugijos rankraštyną, rinkinys (LMD I 133) ilgokai laukė savo meto, kol 2001 metais buvo išspausdintas atskiru *Jono Basanavičiaus tautosakos bibliotekos* 8 tomu – *Ožkabalių pasakos ir sakmės*. Po šimto metų viešai prabilo šnekusis Ožkabalių kalvis Buršveigeris ir dar daugiau kaip septyniasdešimt šio krašto pasakotojų.

Vartydami *Ožkabilių dainas*, taip pat turėtume žinoti, kad šių knygų galėjo ir nebūti, jei ne perdėtas Vinco stropumas. Pristigęs pasakotojų, 1899 metais jis imasi užrašinėti dainas, atrasdamas puikias savo krašto dainininkes – Magdę Galeckienę (vien iš jos – 100 dainų), Magdę Besaspariūtę, Uršę Zdaniūtę. Taip užrašo apie pusantro šimto dainuojamosios tautosakos tekstų. Iš brolių susirašijimo paaiškėja, kad Jonas tada neketinęs leisti dainų, nes leidinuke *Ožkabilių dainos* (1884) keturiasdešimt penkias jau buvo išspausdinęs ir tuomet labiau buvo susitelkęs į pasakas. Beje, tarytum jam nepatikęs ir brolio savavaliavimas. Vincas laiške priekaištuoja:

Taip da tikėjau no jūs kelis rublius laimėtie, o dabar girdžiu jau be nodiejos – ledokai jūs parašėte ma, kad užrašinėt pasakas ir dainas, o aš mislydamas, kad vis tas pats, aš užsijėmiau rašinėjimu dainų, o dabar kaip girdžiu, kad jos be naudos, tai ma gaila mano darbo jų, o reikia ir už persiuntimus pamokėtie, tai teip reiškia, kad man reik dykai dirbtie. O ma teip nuduoda, kad dėl broliui reikia nor už popierą pamokėtie, nors kad tas darbas ir nieko nevertu yra, ba neduoda turtingas ale mylaširdingas... (1900 01 25).

Nežinia, ar toks brolio laiškas paveikė, o gal kito Vinco, Vaičiaičio, papildomai atsiųstas 182 dainų pluoštas lėmė, kad Jonas Basanavičius, dar kartą peržiūrėjęs savo užrašytąsias dainas ir sudėjęs krūvon su abiejų talkininkų atsiųstais tekstais, ėmėsi dainų rinkinio leidybos. 1902 metais pasirodė du *Ožkabilių dainų* tomai sukėlė nemažą susidomėjimą. Jau 1904 metais kaime lankėsi iš to paties Suvalkijos regiono kilęs kunigas Jurgis Narijauskas, kuris pasiryžo iš pateikėjų užrašyti melodijas spausdintiems dainų tekstams.

Kunigas Narijauskas, vikarijas Liubavo, buvo pas mane rinkdamas balsus ir nori po visom *Ožkabilių* dainom natas surašytie. Pas mane su tokiu darbu net ir nakvotie turėjo, o jau daugeliui dainų padėjo natas, o dabaigęs tą darbą, nori su jumis susirašytie per nauja atspausdytie tas dainas su natomis (1904 10 19).

Vincas padėjo svečiui surasti savuosius pateikėjus, kuriuos dar buvo galima rasti, pats padainavo 27 dainų melodijas. Didžiausias lobis, kaip ir užrašant tekstus, buvo ta pati Magdė Galeckienė, visą savo repertuarą perdainavusi iš naujo. Taip atsirado solidus melodijų rinkinys (LTR 588), kuris buvo panaudotas 1998 metais trečiąkart perleidžiant *Ožkabilių dainas*, dabar jau *Jono Basanavičiaus tautosakos bibliotekoje*.

Daugiau Vincas Basanavičius nespėjo – pakirstas ligos, nesulaukęs nė penkiasdešimties, 1910 m. balandžio 23 d. paliko savo žmoną su 6 vaikais globoti giminės tarybai: Kaziui Kerevičiui, Mažeikai (?), Broniui Vaitkevičiui ir broliui

Jonui Basanavičiui. Buvęs palaidotas prie tėvų senosiose Bartninkų kapinėse, bet jo kapas taip pat neišlikęs. Neišliko ir Basanavičių pavardė. Ne tik Ožkabaliuose. Pasitelkę visos Lietuvos telefonų informaciją, dabar negalėtume prisiskambinti nė vienam Basanavičiui. Yra tiktai Teresėlė Basanavičiūtė, Vinco dukros Anelės dukra, bet tai – jau bevaisė giminės šakelė...

Belieka nusistebėti, kaip kartais, regis, netikėčiausi veiksmai, padiktuoti rūsčios kasdienybės, reikmės išgyventi, žemdirbiško, o gal ir suvalkietiško praktiškumo, padeda mums išsaugoti didelius dalykus. Vienas iš jų – Ožkabalių krašto tautosakos dabar jau neįkainojami rinkiniai. Antrasis – *Basanavičynė*, daug kartų degusi ir pagaliau visiškai atstatyta sodyba, kurioje galime vaizdžiai gaivinti atmintį, padedami vietos muziejininkų, stiprėdami Atgimimo ažuolyno pauksmėje.

ŠALTINIAI ir LITERATŪRA

LLTI BF – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos fototeka

LLTIBR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas, F2-1792 – Vinco Basanavičiaus laišakai Jonui Basanavičiui; F2-1903 – Jono Basanavičiaus laišakai Vincui Basanavičiui.

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas

Jonas Basanavičius. Autobiografija. Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija. 1851–1922 m., *Lietuvių tauta*, 1935, kn. 5, p. 7–195.

Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 1–15, parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka, Vilnius, 1993–2004.

Mikalojus Katkus. *Balanos gadynė*, Vilnius, 1949.

Leonardas Sauka. Vincas Basanavičius, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. II: [*Arktis-Beketas*], Vilnius, 2002, p. 691.